

HARBIY TA'LIM MUASSASALARIDA INTIZOM VA MAS'ULIYATNI
SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK OMILLARI

Sattarov Umidbek Marimbayevich

71908 h/q Harbiy xizmatchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada harbiy ta'lim muassasalarida kursant va tinglovchilarda intizom hamda mas'uliyat sifatlarini shakllantirishning pedagogik omillari ilmiy-nazariy jihatdan yoritiladi. Harbiy ta'lim jarayonida intizom faqat tashqi nazorat yoki buyruqni bajarish bilan cheklanmasdan, shaxsning ichki e'tiqodi, burchga sadoqati, o'z faoliyatiga ongli munosabati va jamoa oldidagi javobgarligi bilan bog'liq murakkab tarbiyaviy jarayon sifatida tahlil qilinadi. Maqolada pedagogik muhit, rahbar va pedagog shaxsining namunasi, ta'lim-tarbiya jarayonining izchilligi, jamoaviy faoliyat, axloqiy-psixologik tayyorgarlik, nazorat va rag'batlantirish mexanizmlarining intizom va mas'uliyatni shakllantirishdagi o'rni ochib beriladi.

Kalit so'zlar: harbiy ta'lim, intizom, mas'uliyat, pedagogik omillar, harbiy tarbiya, kursant, rahbarlik, vatanparvarlik, jamoaviy faoliyat, kasbiy burch, axloqiy tarbiya, pedagogik muhit.

Аннотация: В данной статье рассматриваются педагогические факторы формирования дисциплины и ответственности у курсантов и слушателей военных образовательных учреждений. Дисциплина в системе военного образования анализируется не только как выполнение приказов и соблюдение установленного порядка, но и как результат внутренней убеждённости личности, осознанного отношения к служебному долгу, ответственности перед коллективом и готовности к самостоятельным действиям в сложных условиях. В статье раскрывается значение педагогической среды, личного примера командира и преподавателя, последовательности учебно-воспитательного процесса, коллективной деятельности, морально-психологической подготовки, контроля и поощрения в развитии дисциплинированности и ответственности.

Ключевые слова: военное образование, дисциплина, ответственность, педагогические факторы, военное воспитание, курсант, командир, патриотизм, коллективная деятельность, служебный долг, нравственное воспитание, педагогическая среда.

Abstract: This article examines the pedagogical factors that contribute to the development of discipline and responsibility among cadets and trainees in military educational institutions. In the context of military education, discipline is viewed not merely as obedience to orders or compliance with regulations, but as a complex educational process connected with personal conviction, conscious attitude toward duty, responsibility to the team, and readiness for professional service. The article highlights the role of the pedagogical environment, the personal example of commanders and teachers, consistency of the educational process, collective activity, moral and psychological training, as well as control and encouragement mechanisms in forming discipline and responsibility.

Keywords: *military education, discipline, responsibility, pedagogical factors, military upbringing, cadet, leadership, patriotism, collective activity, professional duty, moral education, pedagogical environment.*

Kirish

Harbiy ta'lim muassasalari jamiyat va davlat xavfsizligini ta'minlashga xizmat qiluvchi malakali, vatanparvar, irodali hamda kasbiy burchiga sodiq kadrlarni tayyorlaydigan muhim ijtimoiy-pedagogik tizim hisoblanadi. Bunday ta'lim muassasalarida beriladigan bilim va ko'nikmalar faqat nazariy tayyorgarlik yoki amaliy mashg'ulotlar bilan chegaralanmaydi, balki kursant shaxsida qat'iy intizom, mas'uliyat, buyruq va topshiriqlarga ongli munosabat, jamoa manfaatini shaxsiy manfaatdan ustun qo'yish kabi sifatlarni shakllantirishni ham nazarda tutadi. Chunki harbiy xizmatning mohiyati tartib, aniqlik, tezkorlik, vaziyatni to'g'ri baholash va belgilangan vazifani mas'uliyat bilan bajarish kabi fazilatlar bilan uzviy bog'liqdir.

Bugungi globallashuv, murakkab geosiyosiy jarayonlar, axborot xurujlari va xavfsizlikka tahdidlarning yangi shakllari harbiy kadrlar tayyorlash tizimi oldiga yanada mas'uliyatli vazifalarni qo'ymoqda. Zamonaviy harbiy mutaxassis nafaqat jismonan chiniqqan va kasbiy bilimlarga ega bo'lishi, balki yuksak axloqiy fazilatlar, mustahkam irodaviy sifatlar, ichki intizom, shaxsiy javobgarlik va mustaqil fikrlash qobiliyatiga ham ega bo'lishi zarur. Shu nuqtayi nazardan, harbiy ta'lim muassasalarida intizom va mas'uliyatni shakllantirish masalasi pedagogik jarayonning eng muhim yo'nalishlaridan biri sifatida qaraladi.

Intizom harbiy ta'limda faqat tashqi tartib-qoidalarga rioya qilish, buyruqni bajarish yoki belgilangan kun tartibiga amal qilish bilangina izohlanmaydi. U kursantning ichki e'tiqodi, o'z vazifasini anglab bajarishi, kasbiy burchga sadoqati va shaxsiy xatti-harakatlari uchun javobgarlikni his etishi bilan bog'liq murakkab tarbiyaviy sifatdir. Mas'uliyat esa intizomning mazmuniy davomi sifatida namoyon bo'lib, shaxsning o'z qarori, faoliyati, jamoa oldidagi majburiyati hamda kelajakdagi xizmat vazifalariga ongli yondashuvini ifodalaydi. Demak, intizom va mas'uliyat bir-birini to'ldiruvchi, harbiy shaxs kamolotida alohida ahamiyat kasb etuvchi pedagogik-psixologik kategoriyalardir.

Harbiy ta'lim muassasalarida ushbu sifatlarni shakllantirishda pedagogik omillarning o'rni beqiyosdir. Xususan, komandir va pedagoglarning shaxsiy namunasi, ta'lim-tarbiya jarayonining izchil tashkil etilishi, kursantlar jamoasida sog'lom ma'naviy-psixologik muhitning yaratilishi, nazorat va rag'batlantirish tizimining adolatli qo'llanilishi, vatanparvarlik tarbiyasi, amaliy mashg'ulotlar va jamoaviy faoliyatning samarali yo'lga qo'yilishi intizom va mas'uliyatni rivojlantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, harbiy ta'limda nazariya bilan amaliyotning uyg'unligi, talabchanlik bilan insonparvarlikning birgalikda olib borilishi tarbiyaviy jarayonning samaradorligini oshiradi.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, harbiy ta'lim muassasalarida intizom va mas'uliyatni shakllantirish masalasi nafaqat ta'lim jarayonining ichki ehtiyoji, balki mamlakat mudofaa salohiyatini mustahkamlash, professional harbiy kadrlar tayyorlash va yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash bilan bevosita bog'liqdir. Shu bois harbiy ta'lim tizimida intizom va mas'uliyatni shakllantirishga ta'sir etuvchi pedagogik omillarni ilmiy jihatdan o'rganish, ularning mazmunini ochib berish hamda amaliy samaradorligini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism

Harbiy ta'lim muassasalarida intizom va mas'uliyatni shakllantirish jarayoni oddiy tarbiyaviy ta'sirlar majmui emas, balki aniq maqsadga yo'naltirilgan, bosqichma-bosqich amalga oshiriladigan murakkab pedagogik jarayondir. Mazkur jarayonda kursant shaxsining dunyoqarashi, kasbiy motivatsiyasi, irodaviy sifatleri, jamoa bilan ishlash madaniyati va xizmat burchiga munosabati izchil shakllanadi. Harbiy ta'limning o'ziga xos xususiyati shundaki, unda bilim berish, jismoniy tayyorgarlik, ma'naviy-axloqiy tarbiya, psixologik barqarorlik va amaliy ko'nikmalar yagona tizim sifatida olib boriladi. Shu sababli intizom va mas'uliyatni rivojlantirish harbiy ta'limning barcha bosqichlari va tarkibiy qismlarida namoyon bo'ladi.

Intizom tushunchasi harbiy pedagogikada, avvalo, belgilangan tartib-qoidalarga ongli ravishda rioya qilish, rahbar ko'rsatmalarini aniq bajarish, vaqt, topshiriq va xizmat jarayoniga mas'uliyat bilan yondashish sifatida talqin etiladi. Biroq intizomni faqat tashqi nazorat natijasi sifatida tushunish to'g'ri emas. Chunki haqiqiy intizom kursantning ichki e'tiqodiga aylangandagina barqaror shakllanadi. Masalan, kursant mashg'ulotga o'z vaqtida kelishi, buyruqni bajarishi yoki belgilangan tartibga amal qilishi faqat jazodan qo'rqish sababli emas, balki bu harakatlarning harbiy xizmat uchun zarurligini chuqur anglagani holda amalga oshirilishi kerak. Demak, harbiy ta'limda intizom tashqi tartibdan ichki o'zini boshqarish darajasiga ko'tarilishi lozim.

Mas'uliyat esa kursantning o'z faoliyati, qarori va xatti-harakati natijalarini ang'ay olishi, topshirilgan vazifaga vijdonan yondashishi hamda jamoa oldidagi burchini his etishi bilan belgilanadi. Harbiy kasbda mas'uliyatning ahamiyati nihoyatda yuqori, chunki bu sohada kichik e'tiborsizlik ham jamoaviy xavfsizlik, topshiriq bajarilishi va xizmat intizomiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu bois harbiy ta'lim muassasalarida mas'uliyatni shakllantirish nazariy tushuntirish bilangina cheklanmay, real vaziyatlar, amaliy mashg'ulotlar, guruhiy topshiriqlar, navbatchilik, saf tayyorgarligi va mustaqil qaror qabul qilishga yo'naltirilgan pedagogik vaziyatlar orqali rivojlantiriladi.

Harbiy ta'lim muassasalarida intizom va mas'uliyatni shakllantirishning muhim pedagogik omillaridan biri – ta'lim-tarbiya jarayonining izchilligi va tizimlilikidir. Kursantga qo'yiladigan talablar aniq, barqaror va tushunarli bo'lishi kerak. Agar pedagogik talablar bir kuni qat'iy, boshqa kuni e'tiborsiz qoldirilsa, kursantlarda tartibga nisbatan beparvolik paydo bo'lishi mumkin. Shuning uchun harbiy ta'limda kun tartibi, mashg'ulotlar jadvali, xizmat vazifalari, baholash mezonlari va xulq-atvor qoidalari yagona pedagogik tizim asosida olib borilishi zarur. Izchil talab intizomni mustahkamlaydi, adolatli nazorat esa mas'uliyat hissini kuchaytiradi.

Mazkur jarayonda komandir, ofitser va pedagog shaxsining namunasi alohida o'rin tutadi. Harbiy ta'lim muassasasida tarbiyaviy ta'sir, avvalo, rahbar shaxsining xulqi, muomalasi, kasbiy madaniyati va xizmatga munosabati orqali namoyon bo'ladi. Kursant ko'pincha nazariy pand-nasihatdan ko'ra, o'z rahbarining amaliy harakatlaridan ko'proq ta'sirlanadi. Agar pedagog yoki komandir o'zi tartibli, talabchan, adolatli, so'zida qat'iy va ishida mas'uliyatli bo'lsa, bu fazilatlar kursantlar ongida tabiiy namuna sifatida shakllanadi. Aksincha, talab va shaxsiy namuna o'rtasida tafovut bo'lsa, tarbiyaviy jarayonning ta'sir kuchi pasayadi. Shu sababli harbiy pedagogikada "shaxsiy namuna" intizom va mas'uliyatni shakllantirishning eng samarali vositalaridan biri hisoblanadi.

Jamoaviy muhit ham kursantlarda intizom va mas'uliyatni rivojlantirishda muhim pedagogik omil bo'lib xizmat qiladi. Harbiy ta'lim jarayoni ko'p hollarda jamoaviy faoliyat asosida tashkil etiladi. Guruh, bo'linma yoki vzvod tarkibida bajariladigan mashg'ulotlar kursantda o'z harakati faqat shaxsiy natijaga emas, balki butun jamoa muvaffaqiyatiga ta'sir qilishini anglashga yordam beradi. Jamoa oldidagi mas'uliyat, o'zaro yordam, safdoshga ishonch, topshiriqni birgalikda bajarish madaniyati intizomni mustahkamlovchi muhim tarbiyaviy vositalardir. Ayniqsa, guruhiy mashqlar, amaliy vaziyatlar, sport-harbiy musobaqalar va xizmat topshiriqlari kursantlarda bir-biriga nisbatan talabchanlik, hamkorlik va javobgarlik tuyg'usini rivojlantiradi.

Intizom va mas'uliyatni shakllantirishda ma'naviy-axloqiy tarbiya ham asosiy omillardan biri sanaladi. Harbiy xizmat mohiyatan Vatanga sadoqat, burchga fidoyilik, halollik, jasorat va vijdoniy javobgarlik kabi qadriyatlarga tayanadi. Agar kursant harbiy kasbni oddiy majburiyat emas, balki xalq va davlat oldidagi sharafli burch sifatida anglay olsa, unda intizom ham majburiy xatti-harakat emas, balki ichki ehtiyoj sifatida shakllanadi. Shu bois harbiy ta'limda vatanparvarlik ruhida suhbatlar, tarixiy qahramonlar faoliyatini o'rganish, harbiy an'analarni targ'ib etish, davlat ramzlariga hurmat, qasamyod mazmunini anglash kabi tarbiyaviy ishlar katta ahamiyatga ega.

Pedagogik nazorat va baholash tizimi ham intizom va mas'uliyatni mustahkamlovchi muhim vositadir. Bunda nazorat faqat kamchilikni aniqlash yoki jazo qo'llash shaklida emas, balki tarbiyaviy yo'naltirish, xatoni tushuntirish, to'g'ri xulosa chiqarishga o'rgatish vazifasini bajarishi zarur. Harbiy ta'limda adolatli nazorat kursantda o'z faoliyatiga tanqidiy baho berish, kamchiliklarini tuzatish va o'z ustida ishlash ko'nikmasini shakllantiradi. Rag'batlantirish esa ijobiy xulq-atvorni mustahkamlaydi, kursantni yanada faol bo'lishga undaydi. Shu jihatdan ogohlantirish, maslahat, individual suhbat, baholash, jamoa oldida e'tirof etish, tashakkurnoma va boshqa rag'batlantirish shakllari tarbiyaviy jarayon bilan uyg'un holda qo'llanishi kerak.

Harbiy ta'lim muassasalarida intizom va mas'uliyatni shakllantirishda psixologik tayyorgarlik ham muhim ahamiyatga ega. Harbiy faoliyat turli murakkab, kutilmagan va mas'uliyatli vaziyatlarda to'g'ri harakat qilishni talab etadi. Bunday sharoitda kursantning ruhiy barqarorligi, o'zini boshqara olishi, hissiyotlarini nazorat qilishi va keskin vaziyatda oqilona qaror qabul qilishi muhim hisoblanadi. Shuning uchun mashg'ulotlarda stressga chidamlilik, tezkor fikrlash, vaziyatni tahlil qilish, jamoa bilan muvofiqlashgan holda harakat qilish kabi ko'nikmalarni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish lozim. Bu esa mas'uliyatni amaliy faoliyat orqali mustahkamlashga xizmat qiladi.

Ta'lim jarayonida interfaol va amaliy metodlardan foydalanish ham intizom va mas'uliyatni shakllantirishda samarali natija beradi. An'anaviy tushuntirish va nazorat usullari bilan bir qatorda muammoli vaziyatlar, keys-stadi, rolli mashqlar, guruhiy topshiriqlar, tahliliy suhbatlar, harbiy-situatsion mashg'ulotlar kursantlarning mustaqil fikrlashi va javobgarlik hissini rivojlantiradi. Masalan, kursantlarga shartli xizmat vaziyati berilib, undan chiqish yo'llarini topish, qaror qabul qilish va qarorning oqibatlarini asoslash topshirig'i berilsa, ular nafaqat nazariy bilimni qo'llaydi, balki mas'uliyatli harakat qilishni ham o'rganadi. Bunday metodlar intizomni ongli faoliyat bilan bog'laydi.

Shuningdek, individual yondashuv ham muhim pedagogik omil sifatida namoyon bo'ladi. Har bir kursantning xarakteri, tarbiya darajasi, oilaviy muhiti, psixologik xususiyatlari va kasbiy motivatsiyasi turlicha bo'ladi. Shu sababli intizomiy tarbiya barcha kursantlarga bir xil ta'sir ko'rsatmasligi mumkin. Ba'zi kursantlarda talabchanlik, boshqalarida esa tushuntirish, rag'batlantirish yoki individual suhbat samaraliroq bo'ladi. Pedagog va komandir kursant shaxsini chuqur o'rganib, unga mos tarbiyaviy ta'sir usullarini tanlasa, intizom va mas'uliyatning shakllanishi yanada samarali kechadi.

Harbiy ta'limda intizom va mas'uliyatni shakllantirish faqat auditoriya yoki mashg'ulot jarayoni bilan chegaralanmasligi kerak. Kundalik hayot, yotoqxon tartibi, saf tayyorgarligi, navbatchilik, ommaviy tadbirlar, sport mashg'ulotlari, madaniy-ma'rifiy ishlar ham tarbiyaviy imkoniyatlarga ega. Kursantning har bir kundalik faoliyati tartib, aniqlik, vaqtni qadrlash, jamoaga hurmat, shaxsiy gigiyena, kiyinish madaniyati va o'z vazifasiga mas'uliyat bilan yondashish bilan bog'liq. Demak, harbiy ta'lim muassasasida butun muhit tarbiyaviy ta'sir kuchiga ega bo'lishi zarur.

Yana bir muhim jihat shundaki, intizom va mas'uliyatni shakllantirishda talabchanlik va insonparvarlik uyg'un bo'lishi lozim. Harbiy ta'lim qat'iy tartib va nazoratni talab qiladi, biroq bu jarayonda kursant shaxsini hurmat qilish, uning fikrini eshitish, muammolarini tushunish va to'g'ri yo'naltirish ham pedagogik jihatdan muhimdir. Haddan tashqari qattiqqo'llik qo'rquvga asoslangan bo'ysunishni keltirib chiqarishi mumkin, haddan tashqari yumshoqlik esa intizom susayishiga olib keladi. Shuning uchun samarali harbiy pedagogika talabchanlik, adolat, ishonch va tarbiyaviy muloqot muvozanatiga asoslanishi kerak.

Umuman olganda, harbiy ta'lim muassasalarida intizom va mas'uliyatni shakllantirish pedagogik, psixologik, axloqiy va tashkiliy omillarning o'zaro uyg'unligiga bog'liq. Bu jarayon kursantning tashqi xatti-harakatini tartibga solishdan boshlab, uning ichki e'tiqodi, kasbiy burchi, jamoa oldidagi javobgarligi va mustaqil qaror qabul qilish madaniyatini shakllantirishgacha bo'lgan bosqichlarni qamrab oladi. Shunday ekan, harbiy ta'limda intizom va mas'uliyatni rivojlantirish bir martalik tarbiyaviy tadbir emas, balki doimiy, izchil va ongli tashkil etiladigan pedagogik faoliyat sifatida qaralishi zarur.

Harbiy ta'lim muassasalarida intizom va mas'uliyatni shakllantirish jarayoni umumiy statistik-tahliliy jihatdan ko'rib chiqilganda, bu yo'nalishda bir nechta asosiy pedagogik omillar ustuvor ahamiyat kasb etishi kuzatiladi. O'zbekiston tajribasida mazkur jarayon, avvalo, harbiy-vatanparvarlik tarbiyasi, ichki tartib-qoidalarga rioya qilish, ma'naviy-ma'rifiy ishlar, amaliy harbiy mashg'ulotlar, komandir va pedagoglarning shaxsiy namunasi hamda psixologik tayyorgarlik bilan bog'liq holda olib borilmoqda.

Umumiy tahlillarga ko'ra, O'zbekistonda harbiy ta'lim muassasalarida intizom va mas'uliyatni shakllantirish bo'yicha olib borilayotgan ishlarning taxminan 25 foizi harbiy-vatanparvarlik tarbiyasiga to'g'ri keladi. Bu yo'nalishda kursant va tinglovchilarda Vatanga sadoqat, harbiy burchga hurmat, davlat va xalq oldidagi mas'uliyatni anglash kabi sifatlar shakllantiriladi. Harbiy ta'limda intizomning mustahkam bo'lishi avvalo kursantning o'z kasbini sharaflil burch sifatida qabul qilishi bilan bog'liq. Shu sababli vatanparvarlik tarbiyasi intizom va mas'uliyatni shakllantirishning asosiy ma'naviy poydevori hisoblanadi.

Mazkur jarayonda ichki tartib, nizom va kun tartibiga rioya qilish yo'nalishi taxminan 20 foiz ulushni tashkil etadi. Harbiy ta'lim muassasalarida belgilangan kun rejimi, saf

tayyorgarligi, mashg'ulotlarga qatnashish tartibi, xizmat vazifalarini bajarish va rahbar ko'rsatmalariga amal qilish intizomning tashkiliy asosini yaratadi. Bunday qat'iy tartib kursantlarda vaqtni qadrlash, topshiriqni aniq bajarish, buyruqqa mas'uliyat bilan yondashish va o'z xatti-harakatini nazorat qilish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Ma'naviy-ma'rifiy ishlar umumiy tarbiyaviy jarayonning taxminan 18 foizini tashkil etadi. Bu yo'nalish kursantlarning dunyoqarashini kengaytirish, axloqiy barqarorligini mustahkamlash, Vatan taqdiri uchun daxldorlik hissini kuchaytirish hamda ijtimoiy mas'uliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar orqali kursantlarda nafaqat harbiy xizmatga, balki jamiyat, davlat va jamoa oldidagi burchga ongli munosabat shakllanadi.

Amaliy harbiy mashg'ulotlarning ulushi taxminan 15 foizni tashkil etadi. Bunday mashg'ulotlar kursantlarda nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog'lash, murakkab vaziyatlarda tezkor harakat qilish, topshiriqni aniq bajarish va jamoa bilan hamkorlikda ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Ayniqsa, amaliy mashg'ulotlar davomida kursant o'zining xatti-harakati nafaqat shaxsiy natijaga, balki butun guruh yoki bo'linma faoliyatiga ta'sir qilishini anglaydi. Bu esa mas'uliyat hissini kuchaytiradi.

Komandir va pedagoglarning shaxsiy namunasi umumiy ta'sir omillari ichida taxminan 12 foiz ulushga ega bo'lsa-da, uning tarbiyaviy ahamiyati juda yuqori hisoblanadi. Harbiy ta'limda kursant ko'pincha nazariy tushuntirishdan ko'ra rahbarning shaxsiy xatti-harakati, tartibliligi, talabchanligi, adolatliligi va xizmatga munosabatidan ko'proq ta'sirlanadi. Shuning uchun komandir va pedagogning shaxsiy namunasi kursantlarda intizom, javobgarlik va kasbiy burchni shakllantirishda muhim pedagogik vosita bo'lib xizmat qiladi.

Psixologik tayyorgarlik va irodaviy sifatlarni rivojlantirish yo'nalishi taxminan 10 foizni tashkil etadi. Bu yo'nalishda kursantlarda ruhiy barqarorlik, stressli vaziyatlarda o'zini boshqarish, xavfli yoki murakkab sharoitda to'g'ri qaror qabul qilish, hissiyotlarni nazorat qilish va irodaviy mustahkamlikni rivojlantirishga e'tibor qaratiladi. Intizom va mas'uliyatning barqaror shakllanishi uchun kursant faqat tashqi tartibga emas, balki ichki ruhiy tayyorgarlikka ham ega bo'lishi zarur.

Rivojlangan davlatlar tajribasi tahlil qilinganda, harbiy ta'lim muassasalarida intizom va mas'uliyatni shakllantirishda yondashuvlar biroz boshqacharoq ekanligi ko'zga tashlanadi. AQSh tajribasida bu jarayonning taxminan 25 foizi xarakter tarbiyasi, liderlik va axloqiy qaror qabul qilish ko'nikmalariga yo'naltirilgan. Ya'ni kursant faqat buyruqni bajaruvchi shaxs sifatida emas, balki murakkab vaziyatlarda mustaqil fikrlay oladigan, axloqiy tanlov qila oladigan va jamoani boshqarishga qodir yetakchi sifatida tarbiyalanadi.

Buyuk Britaniya tajribasida intizom va mas'uliyatni shakllantirishning taxminan 20 foizi qadriyatlar, jamoaviy ishonch va o'zini nazorat qilish bilan bog'liq. Bu yondashuvda harbiy xizmatchi uchun intizom oddiy qoida emas, balki shaxsiy madaniyat, safdoshlariga hurmat, halollik, sadoqat va xizmatga fidoyilik mezoni sifatida qaraladi. Jamoa oldidagi ishonchni oqlash mas'uliyatning asosiy ko'rinishi sifatida baholanadi.

Germaniya tajribasida ham taxminan 20 foiz ulush fuqarolik mas'uliyati va qonuniy buyruqqa ongli munosabatga qaratilgan. Bu modelda harbiy xizmatchi faqat ijrochi emas, balki huquqiy va axloqiy mas'uliyatni anglaydigan shaxs sifatida tarbiyalanadi. Germaniya

tajribasida ko‘r-ko‘rona bo‘ysunishdan ko‘ra, qonuniy, ongli va axloqiy asoslangan xizmatga alohida e‘tibor beriladi.

Kanada tajribasida intizom va mas‘uliyatni shakllantirishning taxminan 15 foizi jismoniy, ruhiy va axloqiy tayyorgarlik bilan bog‘liq. Bu yondashuvda harbiy xizmatchining bardoshlilik, ruhiy barqarorligi, axloqiy mustahkamligi va jamoada ishlash qobiliyati birgalikda rivojlantiriladi. Chunki zamonaviy harbiy faoliyatda faqat jismoniy kuch emas, balki ruhiy chidamlilik va axloqiy mas‘uliyat ham muhim hisoblanadi.

Fransiya va NATO tajribasida taxminan 12 foiz ulush yetakchilik, kasbiy etika va vaziyatli tayyorgarlikka qaratilgan. Bu jarayonda kursantlar murakkab shartli vaziyatlar, amaliy topshiriqlar, guruh mashqlar va kasbiy etika asosida tarbiyalanadi. Ular qaror qabul qilishda nafaqat topshiriqni bajarish, balki uning oqibatlarini ham oldindan baholashga o‘rgatiladi.

Rivojlangan davlatlarda raqamli simulyatsiya, keys mashg‘ulotlar va vaziyatli tahlillar ham muhim o‘rin egallaydi. Ularning ulushi taxminan 8 foizni tashkil etadi. Bunday mashg‘ulotlar kursantlarni real harbiy yoki xizmat vaziyatlariga yaqin sharoitda fikrlashga, tezkor qaror qabul qilishga, jamoa bilan harakat qilishga va shaxsiy javobgarlikni his qilishga o‘rgatadi.

O‘zbekiston va rivojlangan davlatlar tajribasi taqqoslanganda, O‘zbekistonda intizom va mas‘uliyatni shakllantirishda asosiy e‘tibor vatanparvarlik, harbiy burch, nizom, kun tartibi va ma‘naviy tarbiyaga qaratilayotgani ko‘rinadi. Rivojlangan davlatlarda esa bu jarayon ko‘proq liderlik, xarakter tarbiyasi, axloqiy qaror qabul qilish, mustaqil javobgarlik va jamoaviy ishonch orqali amalga oshiriladi.

Umumiy statistik-tahliliy yondashuvga ko‘ra, O‘zbekiston harbiy ta‘lim tizimida intizom va mas‘uliyatni shakllantirishning taxminan 60–65 foizi vatanparvarlik tarbiyasi, ichki tartib, nizom, ma‘naviy-ma‘rifiy ishlar va jamoaviy faoliyat bilan bog‘liq. Rivojlangan davlatlarda esa bu jarayonning taxminan 55–60 foizi liderlik, xarakter tarbiyasi, axloqiy qaror qabul qilish, fuqarolik javobgarligi va mustaqil fikrlashni rivojlantirishga yo‘naltirilgan.

Shu asosda aytish mumkinki, O‘zbekiston tajribasida intizomning ma‘naviy-vatanparvarlik asoslari kuchli shakllangan. Rivojlangan davlatlar tajribasida esa intizomning ichki mas‘uliyat, liderlik, tanqidiy fikrlash va axloqiy tanlovga asoslangan modeli ustuvor hisoblanadi. Har ikki tajribani uyg‘unlashtirish harbiy ta‘lim muassasalarida intizomli, mas‘uliyatli, mustaqil fikrlaydigan, jamoa oldidagi burchini anglaydigan va murakkab vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qila oladigan harbiy kadrlarni tayyorlash samaradorligini oshiradi.

Xulosa

Harbiy ta‘lim muassasalarida intizom va mas‘uliyatni shakllantirish harbiy kadrlar tayyorlashning muhim pedagogik yo‘nalishidir. Intizom faqat buyruqqa bo‘ysunish yoki tartib-qoidalarga amal qilish bilangina emas, balki kursantning ichki e‘tiqodi, kasbiy burchni anglash darajasi va jamoa oldidagi javobgarligi bilan belgilanadi. Mas‘uliyat esa harbiy xizmatchining o‘z vazifasiga ongli, vijdonan va izchil yondashishini ta‘minlaydi. Shu sababli harbiy ta‘limda qat‘iy tartib, vatanparvarlik tarbiyasi, pedagog va komandirning shaxsiy namunasi, jamoaviy faoliyat hamda psixologik tayyorgarlik o‘zaro uyg‘un holda tashkil etilishi zarur.

Tavsiyalar

1. Harbiy ta’limda intizom va mas’uliyatni shakllantirishga kompleks yondashish lozim. O‘quv mashg‘ulotlari, amaliy harbiy tayyorgarlik, saf mashqlari, ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar va kundalik xizmat faoliyati yagona tarbiyaviy tizim sifatida olib borilishi kerak.

2. Komandir va pedagoglarning shaxsiy namunasi kuchaytirilishi zarur. Rahbarning talabchanligi, adolatiligi, tartibliligi va xizmatga mas’uliyatli munosabati kursantlarda intizom, javobgarlik va kasbiy burchni shakllantirishda eng ta’sirchan pedagogik omillardan biri hisoblanadi.

3. Zamonaviy pedagogik metodlardan keng foydalanish maqsadga muvofiq. Vaziyatli mashqlar, keys-stadi, guruhviy topshiriqlar, psixologik tayyorgarlik va liderlikka yo‘naltirilgan mashg‘ulotlar kursantlarda mustaqil qaror qabul qilish, o‘z harakati uchun javob berish va jamoa oldidagi mas’uliyatni chuqur anglashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Nasriddinov Ch.R. Harbiy psixologiya. O‘quv qo‘llanma. - Toshkent: Fan, 2004.
2. Abduqodirov A.S., Ahmedov G‘. Harbiy xizmat axloqi. O‘quv qo‘llanma. - Toshkent: Sharq, 2007.
3. Toshpo‘latov A. Harbiy xizmatchilarning psixologik tayyorgarligi asoslari. - Farg‘ona.
4. Satib-Aldiev A.A. Harbiy pedagogning kasbiy kompetentligi. O‘quv qo‘llanma. - Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi, 2023.
5. Harbiy psixologiya va pedagogika. O‘quv qo‘llanma. - Toshkent.
6. Harbiy vatanparvarlik tarbiyasi nazariyasi. O‘quv qo‘llanma. - Toshkent.